

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

БОРИСОВ РОМАН ІГОРОВИЧ

УДК 316.614:316.662:316.74

**АСКРИПТИВНІ СТАТУСИ ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
СТУДЕНТІВ**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна
Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник кандидат філософських наук, доцент
Шеремет Ірина Іванівна,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
доцент кафедри соціології

Офіційні опоненти

доктор соціологічних наук, професор
Чепак Валентина Василівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри галузевої соціології

кандидат соціологічних наук, доцент,
Омельченко Вікторія Вікторівна,
Харківський національний університет
радіоелектроніки,
доцент кафедри філософії

Захист відбудеться 28 березня 2017 р. о 14.30 на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 64.051.15 Харківського національного університету імені
В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 2-49.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61022,
м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий _____ 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.І. Шеремет

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах становлення інформаційного суспільства суттєво змінюються вимоги до підготовки фахівців з вищою освітою, а саме до рівня таких професійних компетентностей, як вміння реалізовувати на практиці знання, здобуті в процесі навчання, постійно поповнювати їх, визначати пріоритетні задачі в галузі професійної діяльності, приймати рішення та брати на себе відповідальність за їхнє впровадження, працювати в команді тощо. В Україні відбувається становлення національної системи освіти, зокрема вищої, метою якої є посилення конкурентоспроможності ВНЗ. Якість підготовки фахівців визначається ефективністю професійної соціалізації, яка має здійснюватися шляхом оволодіння студентською молоддю не лише теоретичними знаннями, але й практичними вміннями та навичками. Проблемна ситуація, що актуалізує необхідність проведення цього дослідження, зумовлюється протиріччям між вимогами ринку праці (про що свідчать результати опитувань роботодавців) та спроможністю вищої школи їх задовольнити.

Професійна соціалізація студентів відбувається як суб'єкт-суб'єктний процес, усі учасники якого відповідають за формування професійних компетентностей майбутнього фахівця. Важливими чинниками професійної соціалізації є як зміст та спрямованість навчального процесу, так і освітні диспозиції (ціннісні орієнтації, навчальна мотивація, професійно-статусні плани тощо) студентів та їхні статусні позиції, зокрема аскриптивні. Студентство поповнюється вихідцями з соціальних груп, які мають різний доступ до економічного, культурного, соціального та інших капіталів, внаслідок чого актуальним стає вивчення того, яким чином аскриптивні статуси впливають на хід професійної соціалізації.

Окремі аспекти професійної соціалізації, зокрема формування професійних орієнтацій та освітніх планів особистості, досліджуються, починаючи з 70-тих років ХХ сторіччя, в роботах Д. Константиновського, Г. Чередніченко, В. Шубкіна, М. Тітми та ін. Серед українських дослідників, які зверталися до проблем вибору професії, професійного інтересу та соціально-професійних орієнтацій, необхідно назвати В. Оссовського, В. Правоторова, В. Черноволенка. До проблематики професійного самовизначення молоді зверталися Є. Головаха, О. Злобіна, С. Макеєв, В. Тихонович та ін. Проблеми життєдіяльності вищої школи та студентства висвітлюються в роботах вітчизняних дослідників В. Арбеніної, В. Астахової, К. Астахової, В. Бакірова, Л. Герасіної, К. Михайльової, О. Навроцького, В. Омельченко, Л. Сокурянської, В. Чепак, Ю. Чернецького, І. Шеремет та ін. Разом з тим, проблеми професійної соціалізації не вивчалися зазначеними дослідниками.

Проблематика соціальних, у тому числі аскриптивних, статусів особистості як чинника соціальної стратифікації суспільства розкрита в роботах П. Блау, Р. Бендікса, М. Вебера, А. Гоулднера, О. Данкена, Н. Коваліско, О. Куценко, С. Макеєва, Г. Маршала, Р. Лінтона, С. Ліпсета, О. Оксамитної, Т. Парсонса та інших дослідників.

Диференціація студентства за окремими аскриптивними статусами досліджується багатьма науковцями, в тому числі соціологами, які звертаються до

вивчення проблем професійного становлення особистості. Проте кумулятивний вплив комплексу аскриптивних статусів на професійну соціалізацію студентів поки що залишається поза увагою дослідників, що зумовлює актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах базових напрямів досліджень, що здійснювалися за участю автора кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Проблеми формування громадянської ідентичності української молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства» (2008-2009 рр.) (номер державної реєстрації 0108U001642), «Духовний світ українського студентства: національні джерела та глобальні орієнтири» (2010-2011 рр.) (номер державної реєстрації 0110u001436), «Нове покоління: надії, цілі, ідеали: двадцять років по тому» (2012-2013 рр.), «Ціннісні орієнтації та поведінкові практики шкільної молоді Харківщини» (2013-2014 рр.), «Студентство прикордоння Центральної та Східної Європи: цінності, ідентичності, життєві плани» (2014-2015 рр.), «Працевлаштування випускників-соціологів: сучасні реалії та погляд у майбутнє» (2015 р.), «Молодь на пограниччі Центральної та Східної Європи: ціннісні орієнтації та повсякденні практики» (2015 р.) (науковий керівник зазначених досліджень – проф. Сокурянська Л.). Положення дисертації знайшли відображення у підготовленому дисертантом розділі заключного звіту науково-дослідної теми кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Ціннісні орієнтації та поведінкові практики шкільної молоді Харківщини» (2013-2014 рр.).

Мета й задачі дослідження. Метою роботи є концептуалізація ролі аскриптивних статусів у професійній соціалізації студентів.

Реалізація зазначеної мети передбачає вирішення таких *задач*:

- визначити теоретико-методологічні засади соціологічного дослідження професійної соціалізації;
- розробити категоріальний апарат дослідження професійної соціалізації студентів;
- виявити рівні та етапи професійної соціалізації особистості;
- здійснити теоретичну та емпіричну операціоналізацію поняття «професійна соціалізація» студентів;
- дослідити чинники формування освітніх та професійних планів школярів;
- розробити та схарактеризувати типологію професійних стратегій студентів;
- виявити кумулятивний вплив аскриптивних статусів на особистісний вибір професійної стратегії студентів.

Об'єктом дослідження є професійна соціалізація студентів.

Предмет дослідження - аскриптивні статуси як чинник професійної соціалізації студентів.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення дослідницьких задач використано комплекс методів, серед яких: порівняльно-історичний метод – для аналізу соціологічного дискурсу професійної соціалізації; системно-структурний – при концептуалізації професійної стратегії та її складових; а також такі загальнонаукові методи, як аналіз, типологізація, порівняльний аналіз та здійснений на його основі синтез. У дисертаційній роботі було використано такі

кількісні та якісні методи емпіричного дослідження, як структуроване інтерв'ю, анкетування, фокусоване групове інтерв'ю, аналіз документальних джерел. Серед методів обробки соціологічної інформації було застосовано факторний, типологічний, а також кореляційний аналіз.

Теоретико-методологічною базою дисертаційного дослідження стали розробки представників конструктивістського структуралізму, як П. Бурдьє, Ж.-К. Пассерон; теорія капіталів Г. Беккера, П. Бурдьє, П. ДіМаджіо, Дж. Коулмана, Р. Патнема, В. Радаєва; компетентнісний підхід в експлікації Дж. Равена; соціологія фігурацій Е. Гідденса; теорія диспозиційної структури особистості В. Ядова.

Емпіричну базу дослідження склали результати регіональних, загальнонаціональних та міжнародних досліджень, проведених за участю автора кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: «Проблеми формування громадянської ідентичності молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства» (2008-2009 рр., за репрезентативною вибіркою опитано 3057 студентів 33 ВНЗ України, за нерепрезентативною вибіркою – 628 російських та 300 білоруських студентів), «Нове покоління: надії, цілі, ідеали: двадцять років по тому» (2012-2013 рр., за репрезентативною вибіркою опитано 3400 студентів ВНЗ України, за нерепрезентативною – по 2000 студентів Росії, Білорусі, Вірменії), «Ціннісні орієнтації та поведінкові практики шкільної молоді Харківщини» (2013-2014 рр., за репрезентативною вибіркою опитано 1909 школярів м. Харкова та Харківської області), «Студентство прикордоння: цінності, ідентичності, життєві плани» (2014-2015 рр., опитано 797 студентів України, серед яких 508 студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 178 студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк), 111 студентів Луцького національного технічного університету, та 417 студентів Зеленогурського університету (Польща)), «Працевлаштування випускників-соціологів: сучасні реалії та погляд у майбутнє» (2015 р., опитано 155 випускників соціологічних факультетів та відділень ВНЗ України), «Молодь на пограниччі Центральної та Східної Європи: ціннісні орієнтації та повсякденні практики» (2015 р., за репрезентативною вибіркою опитано 1200 учнів випускних класів прикордонних міст України (Харків, Дрогобич, Ужгород), 1043 учні Польщі (Перемишль, Зелена Гура, Жешув), за нерепрезентативною - 359 учнів Угорщини (Ніредьгаза) та 420 підлітків Словаччини) (керівник всіх досліджень - проф. Сокур'янська Л).

У роботі здійснено вторинний аналіз даних таких досліджень: «Телебачення як агент соціалізації підліткової молоді» (1998-1999 рр.; за репрезентативною вибіркою опитано 1274 школярі Харкова) (керівник дослідження – проф. Сокур'янська Л.), «Студенти-старшокурсники Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна про своє навчання та майбутнє працевлаштування», проведеного Центром соціально-гуманітарних досліджень Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (2015-2016 рр., опитано 2005 студентів ХНУ імені В.Н. Каразіна) (керівник дослідження – доц. Кізілов О.), та «Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу», проведеного Соціологічною асоціацією України (2016 р., проведено 32

фокусованих групових інтерв'ю з викладачами та студентами 57 ВНЗ України) (керівник дослідження – акад. Бакіров В.), а також дані Українського центру оцінювання якості освіти та Державної служби статистики України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливого завдання соціології освіти - концептуалізації ролі аскриптивних статусів у професійній соціалізації студентів, а саме:

вперше:

- з позицій конструктивістського структуралізму визначено професійну соціалізацію студентів як багаторівневий та багатофакторний процес формування професійних компетентностей особистості, що актуалізується завдяки реалізації професійних стратегій та освітніх практик, за допомогою яких відбувається інкорпорація культурного капіталу, необхідного для набуття професійних компетентностей;

- розроблено та схарактеризовано типологію професійних стратегій студентів: монопрофесійну стратегію, яка характеризується спрямованістю на здобуття компетентностей переважно в галузі обраної професії; поліпрофесійну стратегію, яка виявляється в орієнтації на здобуття компетентностей як в галузі обраної професії, так і суміжних з нею; конформістську стратегію, яка виявляється в орієнтації на здобуття компетентностей, які не пов'язані зі спеціальністю, що набувається у ВНЗ;

- виявлено кумулятивний вплив аскриптивних статусів на формування професійних стратегій студентів, доведено, що найбільш впливовими є обсяг економічного та культурного капіталів сім'ї, а також місце проживання під час навчання в загальноосвітній школі; доведено, що найбільший вплив на монопрофесійну стратегію студентів здійснюють культурний та економічний капітали сім'ї; на поліпрофесійну стратегію – культурний капітал сім'ї та місце проживання під час навчання в загальноосвітній школі; на конформістську стратегію – економічний та культурний капітали сім'ї, а також місце проживання під час навчання в загальноосвітній школі;

- розроблено систему показників рівня усталеності професійної стратегії, до якої включені: відповідність між системою освітньо-професійних диспозицій студентів та їхніми освітніми практиками; вік вибору професії; наявність досвіду професійної діяльності, яка відповідає спеціальності, за якою студент навчається у ВНЗ;

удосконалено:

- дефініцію професійної стратегії; до її визначення як системи освітньо-професійних диспозицій студентів, що складається з уявлень про майбутню професійну діяльність та мотивації набуття професійних компетентностей, додано таку характеристику, як вибір освітніх практик, необхідних для професійного становлення;

- наукові уявлення про професійну соціалізацію особистості шляхом доповнення двома рівнями професійної соціалізації: стратегічним, індикаторами якого є професійно-статусні плани, професійні цінності, мотивація вибору професії,

мотивація вступу до ВНЗ, мотивація навчальної діяльності; та практичним, індикаторами якого є регулярність освітніх та професійних практик;

дістало подальшого розвитку:

- трактування стратегічної дії; до таких характеристик стратегічної дії, як інтенційність, упорядкованість, усвідомленість, вибірковість, інструментальність та ефективність, додані динамічність (характеризує спрямованість стратегії на досягнення нових позицій у різних соціальних полях), інноваційність (характеризує спрямованість стратегій на внесення змін у повсякденні практики), цілісність (означає ступінь узгодженості з іншими стратегічними діями).

Практичне значення дисертаційної роботи полягає у визначенні місця аскриптивних статусів у професійній соціалізації студентів, що дозволяє спрогнозувати та скорегувати розвиток цього процесу. Основні положення та висновки дослідження успішно використані для розвитку та вдосконалення таких курсів, як «Вступ до соціології», «Історія класичної соціології», що викладаються на I курсі соціологічного факультету, «Соціологія освіти», що викладається на III курсі соціологічного факультету, «Новітні соціологічні теорії», що викладається на V курсі соціологічного факультету. Результати дослідження можуть бути використані в практиці освітніх організацій, консультативних служб. Матеріали дисертації можуть бути використані при викладанні навчальних курсів: «Соціологія вищої школи», «Соціологія професії», «Соціологія нерівностей».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати та висновки, що містяться у дисертації, отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки і положення дисертаційного дослідження були викладені на міжнародних наукових конференціях: «Соціологія у (пост)сучасності» (Харків, 2009, 2010, 2011, 2013, 2014, 2015, 2016), «Якубинська наукова сесія» (Харків, 2011, 2013), «Харківські соціологічні читання» (Харків, 2011, 2012, 2016), «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації» (Дніпропетровськ, 2015), «Молодь в умовах нової соціальної перспективи» (Київ, 2012), «Держава та глобальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну» (Київ, 2015), «Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doswiadczenie» (Лодзь, Польща, 2016). Дисертація обговорювалася на теоретичних семінарах кафедри соціології та соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Публікації. Основні положення дисертації викладені в 14 наукових публікаціях, з яких 6 статей, що опубліковані в українських фахових виданнях із соціологічних наук, 1 стаття у закордонному періодичному виданні, 7 тез наукових конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел, що складається з 195 найменувань, додатку. Обсяг основної частини дисертації – 185 сторінок. Робота містить 17 таблиць, 2 рисунки. Загальний обсяг дисертації – 204 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету та задачі дисертаційного дослідження, його теоретико-методологічні й емпіричні засади, розкрито наукову новизну, практичне значення, висвітлено апробацію одержаних результатів на конференціях та в публікаціях.

У розділі 1 **«Теоретико-методологічні засади дослідження професійної соціалізації студентів»** здійснено аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення професійної соціалізації, розкрито значення дослідницького категоріально-понятійного апарату, розглянуто особливості студентства як соціально-демографічної групи.

У підрозділі 1.1 **«Професійна соціалізація як соціологічне поняття»** проаналізовані основні підходи до вивчення соціалізації особистості: психологістські концепції Г. Тарда, Ф. Гіддінгса, З. Фройда, Ж. Піаже, Е. Еріксона, структурний функціоналізм Т. Парсонса, символічний інтеракціонізм Дж. Міда та Ч. Кулі, феноменологія П. Бергера та Т. Лукмана; висвітлено їхні специфіка, ключові проблеми, методологічні можливості та недоліки. Обґрунтовано необхідність розгляду професійної соціалізації як процесу самоконструювання особистості, найбільш повно розглянутого в працях З. Баумана та роботах дослідників синтетичної методології (М. Арчер, Е. Гідденса, П. Бурдьє).

Особливості формування уявлень про професійне майбутнє та планування життєвої перспективи у зв'язку з отриманням вищої освіти розглянуті в роботах В. Осовського, В. Правоторова, М. Тітми, В. Шубкіна, В. Черноволенка, Г. Чередніченко та ін. Зазначена наявність та необхідність розмежування широкого спектру концептів, за допомогою яких вивчають різні аспекти професійної соціалізації: професійний інтерес, професійне самовизначення, вибір професії, професійна та соціально-професійна орієнтації, професійна перспектива, професійна траєкторія, престиж професії тощо.

Виокремлено два рівні, на яких відбувається професійна соціалізація особистості: стратегічний та практичний. Робиться висновок про необхідність акцентування дослідницької уваги на конструюванні особистістю бажаної професійної траєкторії, яка формується в ході реалізації професійної стратегії у практичних діях. Практичний рівень професійної соціалізації втілюється в низці освітніх та професійних практик. Продемонстрована доречність більш повного використання можливостей методології конструктивістського структуралізму, за допомогою якої визначено професійну соціалізацію студентів як багаторівневий та багатофакторний процес формування професійних компетентностей особистості, що актуалізується завдяки реалізації професійних стратегій та освітніх практик, за допомогою яких відбувається інкорпорація культурного капіталу.

У підрозділі 1.2. **«Професійні стратегії та освітні практики як рівні професійної соціалізації студентів»** розглянуто низку підходів до соціологічної концептуалізації професійної стратегії та освітньо-професійних практик.

Схарактеризований концепт стратегії з позицій конструктивістського структуралізму П. Бурдьє, який визначено як систему габітуалізованих дій, що

спрямовані на збереження чи досягнення більш капіталоемної позиції в межах соціального поля. Фіксується, що за таким розумінням змісту стратегії П. Бурдьє вилучає її суттєву характеристику - рефлексивність. Е. Гідденс акцентує увагу на необхідності врахування рефлексивності як невід'ємної характеристики соціальної дії, застосовуючи концепцію рефлексивного моніторингу дій, згідно з якою рефлексивність втілюється в інтенційності дії, яка відображає установку актора на досягнення певної мети. У дисертаційній роботі поняття «професійна стратегія» розробляється з урахуванням як рефлексивності особистості, так і її соціального досвіду, який вона набула в процесі виконання габітуалізованих дій, і визначається як система освітньо-професійних диспозицій студентів, що складається з уявлень про майбутню професійну діяльність, мотивації набуття професійних компетентностей та вибору освітніх практик, необхідних для професійного становлення.

Зазначається, що уявлення про майбутню професійну діяльність конструюють професійні орієнтації особистості, які формуються, починаючи з пізнього шкільного віку та проявляються як у виборі спеціальності перед вступом до ВНЗ, так і в професійно-статусних планах студентів, що чіткіше викристалізуються під час навчання на останніх курсах ВНЗ. На підставі теоретико-методологічних розробок диспозиційного рівня особистості В. Ядова було запропоновано такі індикатори професійної стратегії: мотивація вступу до ВНЗ, мотивація отримання конкретної професії, мотивація навчання у ВНЗ, професійні цінності, професійно-статусні плани.

Було запропоновано такі характеристики усталеності професійної стратегії: відповідність між системою диспозицій (які полягають у мотивах вибору професії, типу актуальних професійних цінностей, мірі задоволеності отриманою освітою, оцінці перспектив майбутнього працевлаштування) та практиками, в яких втілюється професійна стратегія, вік вибору професії, наявність досвіду та тривалість професійної діяльності, яка відповідає спеціальності, за якою навчається студент у ВНЗ. Показано, що якщо стратегія є неусталеною – вона не знаходить своє відображення в освітній діяльності. В цьому випадку відповідна система диспозицій є квазі-стратегією, тобто сукупністю намірів, що не призводять до відповідної соціальної активності особистості. В роботі підкреслюється значущість практичного рівня професійної соціалізації, який містить наявність та інтенсивність практик, що можуть підкріплювати або спростовувати розроблені стратегії. На підставі дослідження наведених особливостей стратегічного та практичного рівнів професійної соціалізації показано необхідність їхнього розрізнення. Пропонуються такі характеристики стратегічної дії: динамічність (характеризує спрямованість стратегії на досягнення нових позицій у різних соціальних полях); інноваційність (характеризує спрямованість стратегій на внесення змін до низки повсякденних практик); цілісність (означає ступінь узгодженості з іншими стратегічними діями).

У підрозділі 1.3 «*Студентство як соціально-демографічна група*» виділено та розкрито сутність таких підходів до визначення студентства: як специфічна соціальна група, яка знаходиться в стані підготовки до виконання функцій інтелігенції; як соціально-професійна група, основним заняттям якої є освітня

діяльність; як перехідна соціальна група, що передує вибору професії; як соціально-демографічна група, представники якої характеризуються спільністю соціально-демографічних ознак. Визначення студентства як соціально-демографічної групи виходить з його виокремлення як складової більшої соціальної групи - молоді. І. Кон зазначає, що як соціально-демографічна група молодь виокремлюється на основі вікових характеристик, низки психологічних особливостей, що мають генезу не тільки з біологічних особливостей розвитку індивіда, але й з культурної специфіки суспільства, та відповідних закономірностей соціалізації і специфіки соціального положення. Саме в цей період такі демографічні характеристики, як вік і стать, стають соціально значущими.

Зазначено, що сутнісною характеристикою студентства є не тільки фактична вікова однорідність (згідно із статистикою Держкомстату, у 2015/2016 рр. частка студентів віком 17-25 років, що навчаються у ВНЗ III-IV рівнів акредитації, дорівнює 81,7%), але й однаковий рівень освіти. Зазначено, що саме цей віковий період є найбільш продуктивним для засвоєння фахових знань в процесі набуття професійних компетентностей. Внаслідок того, що відбувається масовізація вищої школи значна частина випускників шкіл стає студентами, цю соціальну групу утворюють вихідці з різних соціальних прошарків українського суспільства та місць поселень, що свідчить про статусну гетерогенність студентства.

У розділі 2 **«Місце аскриптивних статусів у конструюванні професійної соціалізації студентства»** розкрито значення аскриптивних статусів для професійної соціалізації студентства, здійснено концептуалізацію аскриптивних статусів у конструктивістсько-структуралістській перспективі дослідження.

У підрозділі 2.1. *«Аскриптивний статус як соціологічне поняття»* здійснено екскурс до історії вивчення місця та значення аскриптивних статусів у соціальній стратифікації суспільства, визначено їхнє співвідношення з протилежним типом статусів – досягнутими.

Зроблено висновок, що різні дослідники використовують поняття «аскриптивний статус» при аналізі таких проблем: економічного наслідування, завдяки якому відбувається відтворення власності, а отже - економічного статусу індивідів (М. Вебер, А. Гоулднер, Т. Парсонс та ін.); фізичної та соціальної мобільності (Р. Бендікс, С. Ліпсет, П. Сорокін, Дж. Голдторп, Дж. Уррі та ін.), можливість якої (а тим більше ступінь інтенсивності практикування) є маркером соціального статусу; сім'ї на інкорпорацію культурного та акумуляцію соціального капіталів в процесі соціалізації (а отже – відтворення освітнього статусу); вибору професійного шляху особистості по закінченні школи та ВНЗ (П. Блау, О. Данкен, Дж. Коулман та ін.). Зазначається, що в дисертації поняття аскриптивних статусів розглядається в контексті дослідження впливу приписаних соціальних ознак на професійну соціалізацію студента. Аскриптивні статуси визначаються як сукупність приписаних соціальних ознак, що детермінують позицію агента в соціальній структурі суспільства незалежно від здійснених ним попередніх стратегій та практик.

У підрозділі 2.2 *«Економічний та культурний капітали сім'ї як аскриптивні статуси студентів»* розглядаються особливості різних груп студентів, виділених за

критерієм обсягу економічного та культурного капіталів сім'ї, досліджується проблема їхнього впливу на професійну соціалізацію студентів.

Зазначено, що в науковій літературі економічний та культурний капітали інтерпретуються як досягнуті статуси тих акторів, які ними володіють, підкреслюється, що обсяг цих капіталів, що належать батькам та родичам студента чи підлітка, принаймні до моменту формування його економічної суб'єктності (пов'язаної здебільшого з працевлаштуванням на постійну роботу), не залежить від його стратегій та практик, а отже, – є для нього аскриптивними. Економічний капітал сім'ї характеризується як дефіцитний ресурс, наявність якого впливає на формування професійних стратегій та дає можливість здійснення практик, що підвищують успішність професійної соціалізації. До таких практик відноситься самоосвіта, культурно насичені дозвіллієві практики тощо. Зазначається, що в процесі соціалізації дитини та формуванні її диспозиції, в тому числі освітньо-професійних, важливу роль виконує культурний капітал сім'ї: батьки не тільки ознайомлюють дитину з основними соціокультурними нормами суспільства, але й сприяють її інтеграції до світу культурних продуктів, перелік яких залежить від культурного світогляду самих батьків. З метою операціоналізації поняття культурного капіталу використано типологію, сформовану за його станами (інкорпорований, об'єктивований та інституціоналізований), запропоновану П. Бурдьє. Продуктом та результатом процесу соціалізації є інкорпорований стан культурного капіталу, що конвертується з інших станів - об'єктивованого та інституціоналізованого. Обсяг культурного капіталу сім'ї в об'єктивованому стані запропоновано вимірювати за таким критерієм, як обсяг домашньої бібліотеки, який свідчить, по-перше, про наявність доступу підлітка та/або студента до культурного капіталу, починаючи з дитинства, по-друге, – про сформованість відповідних диспозицій батьків, завдяки зусиллям яких була зібрана ця бібліотека; обсяг культурного капіталу в інституціоналізованому стані запропоновано вимірювати за параметром рівня освіти батьків.

У підрозділі 2.3 «Місце проживання під час навчання в загальноосвітній школі як чинник професійної соціалізації студентів» аналізується проблема впливу на професійну соціалізацію особистості зовнішнього соціального оточення.

Схарактеризовано проблеми, які виникають у молодих людей під час соціалізації у місці проживання в залежності від розміру та типу населеного пункту. Підкреслюється, що невеликі міста в Україні, як правило, мають менш розвинену інфраструктуру, що призводить до залежності розміщення культурного капіталу в соціальному просторі від інтенсивності комунікацій. Найбільші зібрання культурного капіталу в об'єктивованому стані (що знаходяться у музеях, галереях тощо) розташовані саме у великих містах, обласних центрах та столиці (the capital). Зазначено, що висока інтенсивність соціокультурних процесів у великому місті призводить до поглиблення індивідуалізації та прагматизації соціального життя. Якість середньої освіти, яку отримують у школах невеликих міст та сел., є нижчою внаслідок нестачі в школах висококваліфікованих педагогічних кадрів. Через гіршу розвиненість культурної інфраструктури в невеликих населених пунктах доступ до культурного капіталу в об'єктивованому стані є обмеженим. Відповідно, як свідчать

статистичні дані Українського центру оцінювання якісної освіти, випускники шкіл з сільської місцевості мають менший шанс успішно скласти ЗНО порівняно з школярами, які навчались у великих містах.

В ході дослідження було розглянуто проблеми, які виникають у майбутніх студентів після закінчення школи. Студенти-першокурсники стикаються з низкою труднощів, які пов'язані не тільки з навчанням у ВНЗ, але й з особливостями адаптації до соціокультурного простору великого міста та до життя поза сім'єю. За результатами звернення до робіт представників Чиказької школи (Р. Парка, Л. Вірта, Е. Стоунквіста) зроблено висновок, що для студентів, які є вихідцями з невеликих поселень, актуалізується проблема інтеграції до міського соціокультурного простору. Такі студенти займають позицію маргінальних особистостей. Підкреслено, що необхідність адаптації грає подвійну роль у процесі професійної соціалізації: з одного боку, необхідно витратити чимало часу для успішної асиміляції, з іншого – актуалізується додаткова мотивація, змістом якої є намагання залишитися у міському середовищі.

Вивчаючи особливості конструювання соціального простору в порівнянні з географічним та продовжуючи лінію П. Бурдьє, зроблено висновок про актуальність визначення місця соціалізації як стратифікаційного чинника. Проживання у містах, у яких легше отримати доступ до культурного капіталу, впливає на формування відповідних диспозицій, що спрямовані на збереження позицій агента у соціокультурному просторі. Ті студенти, які нещодавно переїхали до великого міста з метою навчання у ВНЗ, зайняли відносно слабку з огляду обсягу капіталів соціальну позицію. Наслідком цього є більша ймовірність продукування з їхнього боку стратегії прискореного накопичення необхідного культурного капіталу задля вирівнювання життєвих шансів у тому числі успішної професійної соціалізації.

У розділі 3 «**Особливості конструювання професійних стратегій та освітньо-професійних практик студентів**» наведено результати соціологічного дослідження впливу аскриптивних статусів на професійну соціалізацію студентів.

У підрозділі 3.1. «*Загальна характеристика аскриптивних статусів учнівської молоді: емпіричний вимір*» характеризуються аскриптивні статуси школярів та студентів.

Ґрунтуючись на результатах дослідження «Ціннісні орієнтації та поведінкові практики шкільної молоді» (2013-2014 рр.), здійснюється вивчення аскриптивних статусів підлітків, які навчаються у старших класах загальноосвітніх шкіл, гімназій та ліцеїв. Особливу увагу звернуто на порівняння школярів, які вчаться в 9-их класах та наприкінці року отримують базову середню освіту, після чого можуть не продовжувати навчання, та тих, які вчаться в 11-их класах внаслідок того, що вирішили продовжити навчання в школі та отримати загальну середню освіту, і, отже, мають можливість у подальшому вступити до ВНЗ.

Аналіз матеріалів дослідження дозволив дійти висновку щодо існування комплексу аскриптивних статусів. Так, зв'язок між рівнем освіти батьків підлітків (які розглянуті як один з індикаторів культурного капіталу сім'ї) та місцем проживання під час навчання в загальноосвітній школі полягає в тому, що в місті частка сімей, в яких батьки мають вищу освіту, є вищою порівняно з часткою сімей,

що мешкають в області та мають вищу освіту: так, у 66% школярів, що є мешканцями міста, щонайменше один з батьків має вищу освіту, натомість лише у 34% школярів, що мешкають в області, батько має вищу освіту, у 42% школярів – мати має вищу освіту.

До індикаторів обсягу економічного капіталу сім'ї підлітків була додана оцінка фінансового стану сім'ї, житлові умови, в яких мешкає підліток (наявність або окремої кімнати, або окремої «території» в будинку), та наявність кишенькових грошей. Зазначено, що оцінки підлітків матеріального стану власної сім'ї не можуть бути точними внаслідок того, що, по-перше, часто батьки намагаються забезпечувати дитину всім, в чому в неї виникає потреба, по-друге, споживацтво є однією з суттєвих характеристик сучасного суспільства, відповідно, низька інтенсивність споживчих практик часто розглядається як маркер соціального неуспіху. Результати дослідження дозволили дійти висновку, що оцінка матеріального стану сім'ї є вельми суб'єктивною та суттєво змінюється в процесі дорослішання підлітка: наприклад, якщо у 7-их класі до «багатих» себе віднесли близько 25% школярів, то в 9-их класах – 21%, а в 11-их класах - 12%.

Для характеристики аскриптивних статусів студентів було проаналізовано результати дослідження «Студентство прикордоння Центральної та Східної Європи: цінності, ідентичності, життєві плани» (2014-2015 рр.). Виокремлено три категорії населених пунктів за розміром та адміністративним поділом: невеликі села та селища міського типу (мешкають сім'ї 22% студентів), невеликі міста районного та обласного значення (мешкають сім'ї 31% студентів) та обласні центри та місто Київ (мешкають сім'ї 47% студентів).

Зроблено висновок, що сім'ї студентів характеризуються переважно великим обсягом культурного капіталу: у 69% студентів мати має вищу освіту, у 63% - батько. Зафіксований зв'язок між місцем проживання студента до вступу до ВНЗ та рівнем освіти батьків: батьки 47% студентів, що мешкали в селі або смт, мають вищу освіту, натомість частка студентів з обласних центрів, батьки яких мають вищу освіту, сягає 75%.

Розглядаючи оцінку матеріального стану сімей студентів, зроблено висновок, що вона не є надто оптимістичною: частка студентів, що відносять свої сім'ї до злидених, «бідних» або «малозабезпечених», сягає 60%. Враховуючи той факт, що основним джерелом студентства є випускники загальноосвітніх шкіл, автор фіксує існування розрізень між аскриптивними статусами не тільки різних груп підлітків, але й серед студентства. Сформульовано гіпотезу, згідно з якою освіта може закріплювати існуючу соціальну нерівність шляхом фіксації розрізень в обсязі культурного капіталу між різними групами студентства.

У підрозділі 3.2 *«Роль аскриптивних статусів у реалізації навчальних практик та формуванні освітніх планів школярів»* здійснено порівняльний аналіз навчальних практик підлітків у 1999 р. та 2013-2014 рр., проаналізовані чинники академічної успішності школярів та розкрита роль аскриптивних статусів у формуванні освітніх планів школярів.

Розкрито зміст поступового зростання усвідомлення цінності освіти: так, цінність освіти серед інших ціннісних орієнтацій підлітків підвищується від 7-ої

рангової позиції у 1999 р. до 3-ої в 2013-2014 рр. Відбувається зміна навчальної мотивації школярів: у 1999 р. інтерес до предметів, що вивчаються в школі, висловлюють 47% школярів, в 2013-2014 рр. – 55%, мотив вимогливості вчителів у 1999 р. висловлюють 30% школярів, в 2013-2014 рр. – 19%. Зазначено, що навчальна мотивація стає більш інструментальною, індикатором чого є суттєве зростання частки підлітків, які мотивовані бажанням краще підготуватися до подальшого навчання: в 1999 р. - 31%, в 2013-2014 рр. – приблизно 46%.

Наведені чинники призводять до відповідних змін у навчальних практиках школярів, зокрема до підвищення відвідуваності занять (у 1999 р. дуже часто пропускали уроки без поважної причини 12% підлітків, у 2013-2014 рр. – біля 1%), покращення настрою, із яким підліток йде до школи (що є свідчення відповідного емоційного відношення до процесу навчання) та приділення більшої уваги до опанування шкільних предметів.

Результати дослідження дозволили зробити висновок, що після закінчення 9-го класу не полишають навчання та йдуть до старших класів загальноосвітньої школи ті підлітки, які більше вмотивовані можливістю продовжити навчання у ВНЗ: для одинадцятикласників зафіксована більша значущість мотивів краще підготуватися до подальшого навчання та бажання стати високоосвіченою людиною, натомість, стає меншою зовнішня мотивація - з боку батьків. Крім того, значно зростає цінність свободи та незалежності у власних судженнях та діях.

При вивченні факторів, які впливають на освітні диспозиції школярів, було зафіксовано суттєвий вплив місцезнаходження школи. Зазначено, що відношення дітей до навчального процесу та до окремих предметів залежить від їхнього відношення до вчителів. Проаналізовано характеристики, якими школярі оцінюють своїх вчителів. Виявлено, що підлітки з селищ та невеликих міст значно частіше відмічають актуальність таких характеристик вчительської праці, як *справедливе відношення, можливість отримати необхідну допомогу в разі потреби, відношення до учнів як до особистостей, доброзичливе відношення, заохочення до висловлювання точки зору*. Зазначається наявність розбіжностей по відношенню до навчального процесу (школярі, які мешкають та навчаються в невеликих селищах області, частіше демонструють задоволення від процесу навчання (52% та 41%, відповідно)).

Охарактеризовано освітні плани одинадцятикласників: 83% після закінчення навчання планували поступати до ВНЗ, 9% - в технікуми (коледжі), 3% - професійно-технічні училища. Існує деяка відмінність в освітніх планах школярів з невеликих населених пунктів та великого міста: поступити до ВНЗ збираються 87% школярів з Харкова та 79% - з області, до технікуму (коледжу) – 6% школярів з Харкова, 11% - з області. Зазначено, що в сприйнятті багатьох мешканців регіону Харків характеризується як студентський центр України, внаслідок чого серед школярів та їхніх батьків вступ до ВНЗ після отримання загальної середньої освіти, навіть незважаючи на відсутність бажання працевлаштуватися за фахом, є маркером соціального успіху. Виявлено наявність суттєвого впливу інших аскриптивних статусів на формування освітніх планів школярів 11-их класів - великого обсягу культурного та економічного капіталів сімей - вступити до ВНЗ після закінчення

навчання в загальноосвітній школі планують 87% підлітків, батьки яких мають вищу освіту, та 80% підлітків, батьки яких мають загальну середню освіту; 88% підлітків з забезпечених сімей та 69% - з бідних.

У підрозділі 3.3 «Детермінація стратегічного та практичного рівнів професійної соціалізації аскриптивними статусами студентів» проаналізовано результати досліджень проблем студентства, проведених у 2009-2016 рр.

Перш за все було проаналізовано формування професійних стратегій. Зазначено, що реалізація професійних стратегій є умовою формування професійних компетентностей.

Здійснено емпіричну типологізацію професійних стратегій студентів за критеріями орієнтації на здобуття компетентностей в ході навчання у ВНЗ. Проведено факторний аналіз, який дав змогу виокремити 3 професійні стратегії: монопрофесійна, поліпрофесійна та конформістська.

Для студентів, які реалізують монопрофесійну стратегію, найбільш важливими компетентностями є високий рівень теоретичної підготовки за фахом, науково-дослідницька діяльність, внаслідок якої поглиблюється ерудованість в обраній професії, та вміння самостійно поповнювати власні знання. Найкраще така стратегія характеризує дії студентів, які вчаться на природничо-наукових спеціальностях. Мотивація обрання відповідної професії частіше характеризується інтересом до обраної спеціальності та бажанням приносити користь суспільству. Студенти, які виробляють монопрофесійну стратегію, частіше відзначають високу якість освіти, яку вони отримують у ВНЗ, та свою готовність повторити вибір професії у тому випадку, якби виникла така можливість. Прихильники монопрофесійної стратегії, порівняно з іншими студентами демонструють більшу впевненість у можливості знайти роботу за фахом, хоч і з деякими труднощами (62% та 49%, відповідно).

Монопрофесійна стратегія втілюється у відповідних освітніх практиках: більш систематичному навчанні протягом семестру, виконанні домашніх завдань в повному обсязі та регулярному відвідуванні занять. Реалізація монопрофесійної стратегії характеризує більш високу академічну успішність.

Монопрофесійна стратегія характеризується орієнтацією на майбутню професійну діяльність та вимоги інституту освіти (для студентів, які керуються такою стратегією, мотиви інтересу до навчальних предметів та вимогливість викладачів є більш значущими, ніж для інших). Зафіксовано вплив таких аскриптивних статусів, як високий рівень культурного капіталу, що виражений в обсязі домашньої бібліотеки (серед студентів, які реалізують монопрофесійну стратегію, 16% зазначили, що домашньої бібліотеки немає, серед інших студентів - 33%), та низький рівень економічного капіталу.

Для студентів, які реалізують поліпрофесійну стратегію, перш за все характерна орієнтація на здобуття практичних вмінь та навичок за напрямком професійної підготовки, високого рівня спеціальної підготовки та прагнення до отримання знань у суміжних науках, вміння використовувати їх на практиці. Така стратегія є більш характерною для дій студентів, які вчаться на технічних спеціальностях. В цілому вони позитивно оцінюють рівень освіти, яку отримують у

ВНЗ. Водночас такі студенти є досить скептичними щодо майбутнього працевлаштування: лише 10% з них впевнені, що зможуть без особливих проблем знайти роботу за фахом. Як правило, вибір професії студентами, які реалізують поліпрофесійну стратегію, відбувається раніше за інших студентів. При цьому вони зазначають особливу значущість вчителів у виборі майбутньої спеціальності. Мотиваційний аспект поліпрофесійної стратегії свідчить про формування стійкої прагматичної орієнтації на отримання професії: найбільш значущим чинником освітньої мотивації є група мотивів, пов'язаних з орієнтацією на майбутню професійну діяльність.

Поліпрофесійна стратегія втілюється в таких освітніх практиках, як навчання понад установлену програму, систематичне навчання протягом семестру та регулярне відвідування занять. Поліпрофесійна стратегія, як і монопрофесійна, характеризується більш високою академічною успішністю.

Зазначено, що найбільш суттєвий вплив на вироблення поліпрофесійної стратегії серед приписаних соціальних ознак відбувається з боку статусу місця проживання: найчастіше цю стратегію виробляють студенти, які перед вступом до ВНЗ мешкали в селах, смт або невеликих містах. Наступним за значущістю статусом є високий обсяг культурного капіталу сім'ї.

Для студентів, які виробляють конформістську професійну стратегію, є характерною орієнтація на здобуття високого рівня знань в області соціогуманітарних наук та вміння використовувати їх для аналізу повсякденного життя, набуття навичок спілкування, встановлення контактів з іншими людьми, загальнокультурну ерудицію та намагання самостійно поглиблювати свої знання. Зазначено, що вони частіше вчаться на соціогуманітарних та економічних спеціальностях. Фіксується песимістичне ставлення студентів до освітніх інституцій: близько третини з них виявили незадоволеність змістом та якістю освіти (18% вважали б за краще змінити її, 15% не змогли однозначно відповісти на це питання). Песимізм відносно обраної професії детермінує відповідні оцінки можливості знайти роботу за фахом: в останній впевнені лише 14% студентів, які керуються конформістською стратегією. Зазначено, що ступінь усталеності конформістської професійної стратегії є досить низьким: до 90% студентів визначаються з вибором професії після 15 років, перед вступом до ВНЗ, а намагання самостійно акумулювати та інкорпорувати культурний капітал не призводять до інтенсифікації їхніх освітніх практик.

Зазначається, що конформістська стратегія є квазі-стратегією, оскільки задекларовані відповідними студентами наміри навчатися, самостійно акумулюючи необхідні знання, не знаходять прояв у відповідних навчальних практиках, які могли б свідчити про намагання самостійно інкорпорувати культурний капітал.

Аналіз зв'язку між конформістською квазі-стратегією та аскриптивними статусами показав значну роль високого обсягу економічного капіталу, низького обсягу культурного капіталу та місце проживання під час навчання у загальноосвітній школі: перевагу реалізації такої стратегії віддають студенти, що є вихідцями з великих міст.

Проаналізовані освітні практики та зафіксовано наявність ієрархії впливу інтенсивності на результат навчання, зафіксований в академічній успішності студента, що наведена у порядку від найбільш до найменш впливової: регулярність відвідування навчальних занять, навчання в повну міру сил та здібностей, регулярність виконання домашніх завдань, інтенсивність навчання протягом семестру, робота понад установлену навчальну програму, регулярність самостійної підготовки до занять та кількість часу, що відводиться студентами для підготовки до складання заліків та іспитів.

Доведено, що продукування студентами «несерйозних» (в термінології Р. Стеббінса) дозвіллевих практик, які характеризуються демонстративним споживанням (відвідування нічних клубів та дискотек, кафе та барів, гра в більярд), призводить до погіршення навчальної діяльності, що виражається в зниженні академічної успішності. Проведений аналіз показав, що високий обсяг економічного капіталу є суттєвим фактором продукування відповідних демонстративних споживчих практик.

ВИСНОВКИ

За результатами авторського дослідження особливостей конструювання професійної соціалізації студентів в залежності від аскриптивних статусів було сформульовано такі висновки.

Зазначається, що концептуалізація професійної соціалізації студентів є важливим кроком у розумінні сутності професійної підготовки спеціалістів. Завдяки використанню методології конструктивістського структуралізму вдається розглянути професійну соціалізацію як суб'єкт-суб'єктний процес, що полягає у процесах самоконструювання професійного шляху, активну роль в якому відіграє особистість. Професійна соціалізація визначена як багаторівневий та багатофакторний процес формування професійних компетентностей особистості, що актуалізується завдяки реалізації професійних стратегій та освітніх практик, за допомогою яких відбувається інкорпорація культурного капіталу, необхідного для набуття професійних компетентностей. Виокремлюються два рівні, на яких відбувається професійна соціалізація: стратегічний (який містить систему освітньо-професійних диспозицій особистості та її професійні плани) та практичний (який містить освітні, професійні практики).

Особлива увага приділяється вивченню стратегічного рівня професійної соціалізації студентів, що полягає у процесах самоконструювання освітньої та професійної траєкторій шляхом реалізації відповідних професійних стратегій, що спрямовані на набуття професійних компетентностей. Професійну стратегію визначено як систему освітньо-професійних диспозицій студентів, що складається з уявлень про майбутню професійну діяльність, мотивації набуття професійних компетентностей та вибору освітніх практик, необхідних для професійного становлення. Виділені критерії усталеності професійної стратегії, до яких входять відповідність між системою освітньо-професійних диспозицій студентів та їхніми

освітніми практиками, момент вибору професії та наявність досвіду професійної діяльності, що відповідає спеціальності, за якою навчається студент у ВНЗ.

У дисертаційній роботі надається теоретична характеристика стратегічної дії та проведене її розмежування із практичною. Сформульовано такі характеристики стратегічної дії, як динамічність (характеризує спрямованість стратегії на досягнення нових позицій у різних соціальних полях), інноваційність (характеризує спрямованість стратегій на внесення змін у повсякденні практики) та цілісність (позначає ступінь узгодженості з іншими стратегічними діями).

Виокремлено комплекс аскриптивних статусів, що чинить кумулятивний вплив на хід професійної соціалізації. До такого комплексу входять місце проживання під час навчання у загальноосвітній школі, а також обсяг економічного та культурного капіталів сім'ї.

В ході дослідження було доведено, що зі зростанням доступу школяра до культурного та економічного капіталів сім'ї підвищуються його прагнення продовжити навчання у ВНЗ. Завдяки наявності розрізнення між обсягами культурного капіталу сімей, що проживають у великих містах та невеликих селищах, спостерігається тенденція продукування диференціації випускників шкіл залежно від їхніх освітньо-професійних планів.

За допомогою факторного аналізу виокремлені такі професійні стратегії студентів: монопрофесійна, поліпрофесійна та конформістська. Монопрофесійна стратегія полягає в орієнтації студентів на здобуття компетентностей переважно в галузі обраної професії. Поліпрофесійна стратегія характеризується спрямованістю студентів на здобуття компетентностей як у галузі обраної професії, так і суміжних з нею. Конформістська стратегія виявляється в орієнтації на здобуття компетентностей, які не пов'язані зі спеціальністю, що набувається у ВНЗ.

Доведено, що найбільш значущим є вплив комплексу аскриптивних статусів на формування стратегічного рівня професійної соціалізації. Так, найбільший вплив на формування та реалізацію монопрофесійної стратегії виявляється з боку культурного та економічного капіталів сім'ї. На формування та реалізацію поліпрофесійної стратегії найбільший вплив здійснюють культурний капітал сім'ї та місце проживання під час навчання в загальноосвітній школі. Формування та реалізація конформістської стратегії найбільшою мірою залежить від економічного та культурного капіталів сім'ї, а також місця проживання під час навчання в загальноосвітній школі. Аналіз емпіричних результатів досліджень дозволив дійти висновку, що за виділеними критеріями найменш усталеною професійною стратегією є конформістська, оскільки її реалізація не призводить до відповідних змін в освітніх практиках студентів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Борисов Р. И. Мотивация в сфере учебной и научной деятельности студентов в разные периоды развития Украины (сравнительный анализ) / Роман Борисов, Ирина Шеремет // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – 2011. – Том 16. - Випуск 10 . – 2011. – С. 429–437

(здобувачу Борисову Р. І. належить емпірична типологізація освітньої мотивації студентів).

2. Борисов Р. И. Динамика изменений образовательной мотивации студенческой молодежи в условиях трансформации украинского общества / Борисов Роман Игоревич, Шеремет Ирина Ивановна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2011. – № 948. – С. 240–244 (здобувачу Борисову Р.І. належить теоретичне розкриття змісту освітньої мотивації студентської молоді).

3. Борисов Р. И. Образовательный потенциал студентов: факторы актуализации / Борисов Роман Игоревич, Шеремет Ирина Ивановна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2012. – Випуск 29. – № 993. – С. 157–162 (здобувачу Борисову Р. І. належить розкриття соціологічного змісту поняття «освітній потенціал»).

4. Борисов Р. І. Соціально-демографічні чинники професійної соціалізації студентів / Р. І. Борисов, І. І. Шеремет // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2013. – Випуск 30. - № 1045. – С. 186–195 (здобувачу Борисову Р.І. належить розкриття соціологічного змісту поняття «професійна соціалізація»).

5. Борисов Р. И. Учебные практики школьников Харьковщины: показатели, динамика, факторы актуализации / Роман Борисов, Ирина Шеремет // Украинский социологический журнал. - № 1-2. - 2014. - С. 70-78 (здобувачу Борисову Р. І. належить розкриття соціологічного змісту поняття «навчальні практики», теоретичне та емпіричне визначення показників навчальних практик).

6. Borysov R. I. Motivation of educational activity as a factor or formation of educational practices of Ukrainian and polish students: a comparative analysis / Borysov R.I. // Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doswiadczenie. – Nr 2(6). – Lodz : Wydawnictwo Naukowe Wyzszej Szkoły Informatyki I Umiejetnoscіo - 2016. – P. 4-10.

7. Борисов Р. И. Аскриптивный статус как фактор формирования досуговых практик студентов / Борисов Р. И. // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – Том 21. – Випуск 1 (24). – 2016. – С. 119–126.

8. Борисов Р. И. Семья и школа: основные проблемы взаимодействия / Роман Борисов // Соціологія у (пост)сучасності. Збірник тез доповідей X Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – С. 29-31.

9. Борисов Р. И. Научная деятельность студентов в контексте трансформационных процессов, происходящих в Украине (факторный анализ) / Борисов Р. И., Шеремет И. И. // Молодь в умовах нової соціальної перспективи. Збірка наукових праць. – 2012. – Випуск 14. – Частина II. – С. 299–307 (здобувачу Борисову Р. І. належить емпірична типологізація факторів наукової діяльності студентів).

10. Борисов Р. И. Социально-демографические факторы профессиональной социализации украинского студенчества / Роман Борисов // Материалы Международного молодежного научного форума «ЛОМОНОСОВ-2014» / Отв. ред. А.И. Андреев, А.В. Андриянов, Е.А. Антипов, К.К. Андреев, М.В. Чистякова. – М.: МАКС Пресс. – 2014. – 1 электрон. опт. Диск (DVD-ROM); 12 см. – Систем. требования: ПК с процессором 486+ ; Windows 95 ; дисковод DVD-ROM ; Adobe Acrobat Reader.

11. Борисов Р. І. Професійна соціалізація: соціологічна концептуалізація феномену / Роман Борисов // Соціологія у (пост)сучасності: Збірник тез доповідей XIII Всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м. Харків, 23 – 24 квітня 2015 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – С. 23-25.

12. Борисов Р. И. Показатели (пред)профессиональных стратегий студентов украинских вузов (на примере студентов Харькова) / Борисов Р. И., Нестеренко А. О. // Держава та глобальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 26-27 листопада 2015 р.) / Укладачі А.А. Мельниченко, П.В. Кутуєв, А.О. Мігалуш. – К. : Талком, 2015. – С. 48-51 (*здобувачу Борисову Р.І. належить концептуалізація поняття «професійна стратегія студентів»*).

13. Борисов Р. І. Дозвілля студентів як чинник формування їхньої професійної соціалізації / Р. І. Борисов, А. О. Нестеренко // Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації: Матеріали всеукраїнської наукової конференції, 4-5 грудня 2015 р., м. Дніпропетровськ. Частина II. / Наук. ред. О.Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2016. – С. 73-75 (*здобувачу Борисову Р. І. належить концептуалізація поняття «професійна соціалізація студентів»*).

14. Борисов Р. И. Аскриптивные статусы как фактор столкновения культур: ценностный аспект / Роман Борисов, Ольга Борисова // Соціологія у (пост)сучасності: Збірник тез доповідей XIV Всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м. Харків, 31 березня – 2 квітня 2016 р.). – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 33-36 (*здобувачу Борисову Р. І. належить концептуалізація поняття «аскриптивний статус»*).

АНОТАЦІЯ

Борисов Р. І. Аскриптивні статуси як фактор професійної соціалізації студентів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна МОН України, Харків, 2017.

У дисертації представлено результати соціологічного дослідження впливу аскриптивних статусів на професійну соціалізацію студентів в умовах становлення інформаційного суспільства.

Проаналізовано теоретико-методологічні підходи до вивчення соціалізації, особливу увагу приділено ідеям самоконструювання особистості, представленим в

роботах З. Баумана та різних варіаціях синтетичної методології (концепції П. Бурдьє, Е. Гідденса, М. Арчер). Сформульовано авторське визначення професійної соціалізації та професійної стратегії студентів.

Виділено аскриптивні статуси, що впливають на процес професійної соціалізації. Проаналізовано ключові аскриптивні статуси школярів і студентів. Досліджено вплив аскриптивних статусів на реалізацію освітніх практик і формування освітніх планів школярів. На основі аналізу емпіричних даних методом факторного аналізу типологізовано професійні стратегії в залежності від професійних компетентностей, на отримання яких зорієнтовані студенти в процесі навчання у ВНЗ. Виокремлено монопрофесійну, поліпрофесійну та конформістську професійні стратегії. Визначено аскриптивні статуси, які здійснюють кумулятивний вплив на формування професійних стратегій.

Проаналізовано освітні практики, які сприяють професійній реалізації студентів, визначено вплив аскриптивних статусів на них.

Ключові слова: професійна соціалізація, аскриптивні статуси, професійна стратегія, освітні практики, студентство, вища школа.

АННОТАЦИЯ

Борисов Р. И. Аскриптивные статусы как фактор профессиональной социализации студентов. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 – специальные и отраслевые социологии. – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, МОН Украины, Харьков, 2017.

В диссертации представлены результаты социологического исследования влияния аскриптивных статусов на профессиональную социализацию студентов в условиях становления информационного общества.

Проанализированы теоретико-методологические подходы к изучению социализации (психологистские подходы Г. Тарда, Ф. Гиддингса, Э. Эриксона, структурно-функционалистский подход Т. Парсонса, интеракционистский подход Дж.Г. Мида и Ч.Х. Кули, феноменологический подход П. Бергера и Т. Лукмана). Особое внимание уделено идеям самоконструирования личности, представленным в работах З. Баумана и различных вариациях синтетической методологии (концепции П. Бурдьє, Э. Гидденса, М. Арчер).

Сформулировано авторское определение профессиональной социализации студентов как многоуровневого и многофакторного процесса формирования профессиональных компетентностей, который актуализируется при реализации профессиональных стратегий и образовательных практик, с помощью которых осуществляется инкорпорация культурного капитала, необходимого для получения профессиональных компетентностей. Профессиональная стратегия дефинирована как система образовательно-профессиональных диспозиций студентов, которая включает в себя представления о будущей профессиональной деятельности, мотивацию получения профессиональных компетентностей и выбор образовательных практик, необходимых для профессионального становления.

Выделены следующие аскриптивные статусы, оказывающие влияние на процесс профессиональной социализации: место проживания во время обучения в общеобразовательной школе, культурный и экономический капиталы семьи.

Проанализированы ключевые аскриптивные статусы школьников и студентов, их влияние на формирование образовательных планов школьников. Сделан вывод о том, что культурный капитал семьи школьника и место получения общего среднего образования оказывают определяющее влияние на формирование образовательных планов после окончания 11-го класса. На основе анализа эмпирических данных методом факторного анализа типологизированы профессиональные стратегии студенческой молодежи в зависимости от профессиональных компетентностей, получаемых в процессе обучения в вузе. Выделены монопрофессиональная (характеризуется ориентацией на приобретение компетентностей, преимущественно связанных с получаемой профессией), полипрофессиональная (характеризуется ориентацией на приобретение компетентностей, связанных не только с получаемой, но и со смежными профессиями) и конформистская (характеризуется ориентацией на приобретение компетентностей, которые не связаны со специальностью, которая изучается в вузе) стратегии. Выделены аскриптивные статусы, оказывающие влияние на формирование профессиональных стратегий: для монопрофессиональной стратегии – культурный и экономический капиталы семьи; для полипрофессиональной стратегии – культурный капитал семьи и место проживания во время получения общего среднего образования; для конформистской стратегии – экономический и культурный капиталы семьи, а также место проживания во время получения общего среднего образования.

Доказано, что наибольшей устойчивостью обладают монопрофессиональная и полипрофессиональная стратегии вследствие их реализации в образовательных практиках.

Ключевые слова: профессиональная социализация, аскриптивные статусы, профессиональная стратегия, образовательные практики, студенчество, высшая школа.

SUMMARY

Borysov R. I. Ascriptive statuses as a factor of the professional socialization of students. – On the rights of manuscript.

The dissertation for obtaining the academic degree of Candidate of Sociological Sciences in the speciality 22.00.04. – Special and Branch Sociologies. – V.N. Karazin Kharkiv National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2017.

The thesis presents the results of a sociological study of the influence of ascriptive statuses upon the professional socialization of students in the conditions of development of information society.

The theoretical and methodological approaches to the study of socialization are analyzed. Particular attention is given to the ideas of self-construction of a person, which are presented in the works of Z. Bauman and different variations of synthetic methodology

(concepts of P. Bourdieu, A. Giddens, M. Archer). The author's definition of professional socialization and professional strategy of students is formulated.

The ascriptive statuses, affecting the process of professional socialization are identified. The key ascriptive statuses of schoolchildren and students are analyzed. The impact of the ascriptive statuses on the implementation of the educational practices and the development of educational strategies of schoolchildren are investigated. The professional strategies of students, depending on the professional competencies obtained in the process of studying at the university, were typologized basing on the analysis of empirical data by factor analysis. The ascriptive statuses, which are the factor of formation of professional strategies, are identified.

The educational practices that promote professional development of students are analyzed, the effect of ascriptive statuses upon them is determined.

Keywords: professional socialization, ascriptive statuses, professional strategy, educational practices, students, high school.

Відповідальний за випуск
кандидат філософських наук, доцент І.І. Шеремет

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0.9. Тир. 100 прим. Зам. 116-17.
Підписано до друку 15.12.16. Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19. Т. (057) 758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.

СТИЛЬ-ИЗДАТ[®]
ТИПОГРАФИЯ
www.stil-izdat.com